

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM UYGUR TIP METİNLERİNDE BULUNAN HAYVANSAL DROG İSİMLERİ

Mahmut GÜRGAN¹

¹⁾ Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Tıp Tarihi ve Etik AD.
İlet: mgurgan@gmail.com

Özet

Bugün İslam öncesi Uygur tıbbına dair bilgilerimizin kaynağını, yirminci yüzyıl başlarında çeşitli ülkelerden Orta Asya'ya seyahat eden araştırmacı ekiplerce bulunarak, ülkelerine götürülen ve tıbbi bilgi içeren yazmalar oluşturmaktadır. Söz konusu metinlerden Almanya'ya götürülenlerin transkripsiyonları ve Almanca çevirileri dil bilimciler tarafından yapılarak muhtelif tarihlerde yayımlanmıştır. Bu makalede, günümüze ulaşan eski Uygur lehçesi ile yazılmış tıbbi bilgi içerikli bu metinlerdeki reçeteler taranarak saptanan kırk altı hayvansal drogun isimlerinin günümüz Türkçesindeki karşılıkları ve söz konusu metinlerdeki kullanım alanları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Tıp Metinleri, Hayvansal Droglar

THE NAMES OF THE ANIMAL DERIVED DRUGS THAT ARE IN THE MEDICAL TEXTS OF UYGHUR OF PRE-ISLAMIC PERIOD

Abstract

At the present day, our knowledge about Uyghur medicine in pre-Islamic period is based on the medical texts that are recovered by research teams of various countries during reconnoitering in Central Asia at the beginning of 20th century. The transcriptions and the German translations of these texts were done by linguists and published at various dates. In this article, the Turkish translations of the names of the forty-six animal derived drugs and their uses in these texts were considered by searching the prescriptions of the medical texts that are written in old Uyghur dialect.

Keywords: Uyghur, Medical texts, Animal drugs

Giriş

Bugün İslam öncesi dönem Uygur tıbbına dair bilgilerimizin kaynağını, yirminci yüzyıl başlarında Doğu Türkistan'da çalışan çeşitli ülkelerden araştırmacı ekiplerce bulunarak, ülkelere götürülen ve tıbbi bilgi içeren yazmalar oluşturmaktadır. O dönemde büyük ölçüde Rusya'nın egemenliğinde bulunan bu bölgede araştırmalara başlayan yabancı ekipler arasında bulunan Alman ekipleri, Berlin Etnoloji Müzesi yönetimince düzenlenen ve "Turfan seferleri" olarak adlandırılan toplam dört araştırma seferi sonunda, yirmi değişik dil ve alfabe ile yazılmış yaklaşık 40 bin parça el yazması metni Almanya'ya getirmişlerdir (Marchand, 2010: 416-426). Bu yazmalar arasından günümüze ulaşan ve halen Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'nin sorumluluğunda korunmakta olan binlerce eski Uygur lehçesi ile yazılı metnin arasında tıp ile ilgili olanların transkripsiyonları ve Almanca çevirileri çeşitli filologlarca çalışılarak yayımlanmıştır. Bu metinleri içeren başlıca yayınları şöyle sıralayabiliriz:

- Rachmatı¹ tarafından 1930 yılında Berlin'de kitap olarak yayımlanan, I. Turfan seferinde *Dakiannu-şabri*'de bulunarak, T I D 120 olarak işaretlenen eski Uygur harfleriyle yazılmış bir tıp el yazmasının transkripsiyonu ve Almanca çevirisi (Rachmatı, 1930:451-473).
- Yine Rachmatı tarafından 1932 yılında Berlin'de yayımlanan ve tıbbi bilgi içeren otuz bir parça metnin daha transkripsiyonlarını ve Almanca çevirilerini içeren ikinci kitap (Rachmatı, 1932:1-50).
- Rachmatı'nın Wolfram Eberhard ile birlikte hazırladığı *Türkische Turfan-Texte*'nin (Türkçe Turfan Metinleri) VII. cildinde yayımladığı, T III M 66 (TT VII, Nr. 22); T III M 295 (TT VII, Nr. 23); T I D 596 (TT VII, Anm. 22/1); T II Y 18 (TT VII, Anm. 22/2) ve [işimsiz] (TT VII, Anm. 22/3) işaretli beş metin (Rachmatı, 1936: 33-34).
- 1954 yılında Annemarie von Gabain tarafından yapılan transkripsiyonları ve Almanca çevirileri, *Türkische Turfan-Texte* serisinin VIII. Cildinde yayımlanan, Eski Uygur lehçesiyle, ancak Brahmi alfabesiyle yazılmış olan ve Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nde T II Y 3 ve T II S 49 (Mz.

187 ve Mz. 209) işaretleri ile kayıtlı tıbbi bilgi içerikli metinler (Gabain, 1954:7).

- 1999 yılında Peter Zieme tarafından transkripte edilerek ve Almancaya çevrilerek, tıpkıbasımlarıyla birlikte yayımlanan altı Uygurca tıp metin parçası (Zieme, 1999:325-340).

Bailey, Rachmatı'nın yayımladığı ikinci kitapta yer alan on bir parça metnin eski Hint hekimlerinden Ravigupta'nın *Siddhasāra* adlı eserinin Hotence çevirisinden karşılıklarını bularak bunların eski Uygurcaya tercüme edilmiş olduklarını saptamıştır. Daha sonra aynı metinlerin Tibetçe ve Sanskritçe karşılıklarını da bularak, bunlarla eski Uygurca metinleri karşılaştırmış ve daha önce bilinmeyen bazı bitki adlarını saptayarak yayımlamıştır (Bailey, 1953: 51-56).

Yöntem

Bu çalışma kapsamında, yukarıda belirtilen ve bugüne kadar transkripsiyonları ve Almancaya çevirileri yapılarak yayımlanmış olan İslam öncesi döneme ait eski Uygur tıp metinleri günümüz Türkçesine çevrilerek taranmış, bu metinlerdeki reçetelerde yer alan hayvansal droglar listelenmiş, günümüz Türkçe'sindeki karşılıkları ve kullanım alanları belirlenmiştir.

Bulgular

İncelediğimiz metinlerdeki reçetelerde yer alan hayvansal kökenli droglar ve önerilen kullanım alanları aşağıda belirtilmiştir.

1. "ed: et

- 1.1. *arkeç edi:* teke eti. Şarap ve bir "badır ayak" su ile kaynatılırsa *yel'in* sebep olduğu bütün hastalıklara iyi geldiği belirtilir.
- 1.2. *süglün eti:* sülün eti. Şarap nedeni ile oluşan hastalıkları iyileştirmek için sülün etinden *kayıma* (kıyma) yapılıp yedirilmelidir.
- 1.3. *teve edi:* deve eti. *Siding[?]* hastalığına tutulmuş bir kişiye, deve eti arpa kırması ile pişirip içirilirse iyi olacağı söylenir.
- 1.4. *övke:* akciğer. Koltuk altı fena şekilde kokanlara, akciğeri küçük parça halinde doğrayıp üç gün devamlı sürerlerse bu kötü kokunun kaybo-

¹ Reşit Rahmeti Arat'ın adı Prusya İlimler Akademisi'nde öğretim üyesi iken yaptığı yayınlarda *Gabdul R. Rachmatı* olarak geçmektedir. 1933'te İstanbul Üniversitesi'ne geldikten sonra T.C. uyuşuna geçmiş, Soyadı Kanunu ile birlikte "Arat" soyadını almıştır.

lacağı söylenir. Ayrıca nefes darlığı çekene kurutulup, ufalanıp, elekten geçirilmiş deve akciğeri önerilir.

1.5. *ƙara eƙkümüng ögsüz bağırr*: kara keçinin *ögsüz*[?] karaciğeri. Kara keçinin *ögsüz* karaciğerine darifüfül saçılarak ateşe gömülür ve köpüğü göze sürülürse, o kişinin geceleri iyi göreceği öne sürülür.

1.6. *ƙarlığaç edi*: kırlangıç eti. Bir kadın *ƙardı geçirir*[?] ise, ona kırlangıç eti yemesi önerilir.

1.7. *ƙürtüşteki keyikler edi*: *ƙürtüş*[?]deki yabancı hayvan eti. Şarap nedeni ile oluşan hastalıkları iyileştirmede faydalı olduğu söylenir.

2. **goroç**: bezoar. Diğer dillerde: *gorochana* (Sanskritçe), *Cow bezoar* (İngilizce). Sığırların safra kesesi içerisinde oluşan safra taşları (*ƙav goroç*: sığır bezoarı)². Kaynatıp süzülerek suyu çeşitli droglarla birlikte uzun süren ateşli hastalıklarda, nefes darlığında ve ishal tedavisinde kullanılmıştır.

3. **ƙunduz ƙayırı** (*ƙuntuz ƙairi*): Rachmati, sözcük anlamı olarak karşılığını “kunduz hayâsi” [testis] olarak vermiştir (Rachmati, 1930)³. Metinlerde rüzgâra bağlı yüz felcinin tedavisinde, yüze sürülerek kullanılması önerilmektedir.

4. **mayak**: hayvan dışkısı (gübre). Uygur metinlerinde çeşitli ağrıların tedavisinde önerilen reçetelerin terkinde mevcuttur. Hayvan dışkısı (gübre) çeviri metinlerde geçmeyen ve Türklere özgü drog olarak kullanılan maddelerden biridir.

² Günümüzde insan ve hayvanların mide ve bağırsaklarında bazı madde liflerinin kümeleşip sertleşmesi ile oluşan kitle anlamında kullanılmaktadır. Ancak geçmişte ilaç olarak kullanılanlar sadece hayvanlardan elde edilen safra taşlarıdır.

³ Rachmati aynı açıklamasına ayrıca, Radloff'un bu sözcüğün karşılığını “*misk hayvanının kesesi*” olarak tanımladığını eklemiştir. Misk ve benzeri koku veren maddelerin tıptaki kullanımı göz önüne alınırsa, Radloff'un burada *Castoridae* familyasına mensup olan, adını çevreye yaydığı misk benzeri keskin kokusundan alan, görünümü kunduzlara benzeyen, onlar gibi nehir boyunca yuva kuran, balıkla beslenen misk sıçanını (*Ondatra zibethica*) kastediği olması kuvvetle muhtemeldir. Misk sıçanları (*muskirat* olarak da bilinir) adlarını kuyruklarının iki yanında bulunan iri fasulye tanesi büyüklüğündeki koku bezlerinden, toprakları işaretlemek için yayılan misk benzeri güçlü bir kokudan alır. Misk sözcüğünün Sanskritçe’de testis anlamına gelen *mushkas* sözcüğünden türediği dikkate alınırsa, eski Uygurca’daki *ƙayır* sözcüğünün de benzer biçimde -karşılığı testis olmakla birlikte- burada koku ile ilişkili bezler için kullanıldığını düşünmek akla yatkındır.

4.1. *ƙara udnung mayak*: kara sığırın dışkısı.

4.2. *tapıdaki teve mayak*: meradaki deve dışkısı. Diğer bazı droglarla birlikte haricen kullanılmıştır.

4.3. *böri mayak*: kurt dışkısı.

4.4. *tonguz mayak*: domuz dışkısı.

4.5. *ƙögürçken mayak*: güvercin dışkısı.

5. **mır / panit**⁵: bal. Metinlerde bal, soğan, öküz ödü, pişmiş soğan gibi çeşitli maddelerle karıştırılarak ilaç elde edilmesi sırasında kullanıldığı ve ishali durdurduğu anlatılmaktadır⁶.

6. **mingiz**: boynuz. (*ingekning mingizi*: inek boynuzu, *ƙoin yig mingizi*: koyun boynuzu). İneğin veya koyunun boynuzunun dövülüp üstüne sürüldüğünde, patlamamış çıbanın hemen patlayarak iyi olacağı söylenmektedir.

7. **miskiç**: kedi[?]⁷. Uygur metinlerinde *öli miskiçning yaƙırısı* olarak geçen ifade, ölü kediden elde edilen yağın kulak yolunu açmak amacıyla kullanıldığını belirtmektedir.

⁴ Eski Uygurcadaki *ud*, genel bir anlam ifade eder ve “inek, öküz, boğa” gibi hayvan topluluğunu karşılar (Clouston, 1972:34a-b).

⁵ Her iki sözcük de Rachmati tarafından “bal” olarak çevrilmiş, Arat “panit” kelimesinin Sanskritçe kökenini “*phanita*” olarak belirtmiştir (Rachmati, 1932:46). Ancak gerek Sanskritçe (Wilson, 2004:190), gerekse de Toharca (Adams, 1999:356) sözlüklerde bu kelimenin karşılı “melas” olarak geçmektedir.

⁶ Hint tıbbında, balı yapan arının cinsine göre sekiz çeşit bal tarif edilmiştir (Dutt, 1989:277). Türk halk tıbbında da bal, mikrop üremesini engelleyici, yaraları iyileştirici ve bitkisel ilaçları tatlandırıcı olarak kullanılmaktadır (Erdemir, 2009:121; Baytop, 1999:160-161).

⁷ Arat, çevirisinde *miskiç* sözcüğünün açıklamasında “şimdiye kadar bilinmeyen kedi adı” yazmıştır. Ancak ilgili tıp tarihi literatüründe kedi yağının ilaç olarak kullanıldığına ilişkin bilgi yoktur. Buna karşılık kediyeye benzerliği nedeniyle misk kedisi olarak adlandırılan bir memeli türünün (*civet cat*) perineal bölgesinde bulunan bazı bezlerden elde edilen, kuvvetli bir kokusu olan bir maddenin ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Eski Hint tıbbında da bu hayvanların öldürülerek salgı bezleri alındığı ve ilaç yapımında kullanıldığı bildirilmektedir (Dutt, 1989:280). Bu nedenle sözü geçen hayvanın, kediyeye çok benzeyen “misk kedisi” olduğunu düşünebiliriz. Misk kedisi -*civet cat*, *Viverridae* familyasından kediyeye benzeyen kısa bacaklı bazı etçil memeli hayvan ve kendisinden misk elde edilen hayvan türlerinin ortak adıdır (Ray, 1995).

8. **miyis:** beyin.
- 8.1. *ularning miyisi:* keklik beyni. Kudurmuş bir köpeğin ısırıldığı kişiye keklik beyni yedirilirse hastalığın iyi olacağı öne sürülmektedir.
- 8.2. *tavışkan miyisi:* tavşan beyni. Öküz ödü alınır ve inek tereyağı ile karıştırılıp alına sürülürse baş ağrısının geçeceği söylenmektedir.
9. **mün:** et suyu. Etlerin kaynatılması sırasında elde edilen su, günümüzde dahi çorba olarak ve yemek yapımında kullanımının yanı sıra hastalara şifa vereceği düşünülen bir gıda olarak bilinmektedir (Örn: tavuk suyuna çorba). Metinlerde sık sık adı geçen et suyu dönemin ilaç yapımının ana maddelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Sanskritçe'den çeviri olduğu belirlenmiş olan Uygur metinlerinin hiçbirinde yer almaması, et suyunun Orta Asya Türk toplumlarına özgü şifalı bir ilaç olduğunu göstermektedir.
10. **öd:** Esasen yağların sindirimi için karaciğer tarafından üretilen bir sıvı olan safra, çeşitli ilaçların bileşiminde kullanılmıştır. Uygur metinleri arasında Sanskritçe'den çeviri olduğu belirlenenlerde rastlanılmayışı dikkat çekicidir. Daha ziyade göz şikâyetleri için olmak üzere değişik hayvanların, hatta insan safrası metinlerde geçmektedir⁸.
- 10.1. *ud ödi:* sığır safrası. Çocuk düşürtme, baş ağrıları, göz puslanması gibi farklı şikâyetlerin giderilmesinde önerilen ilaçların terkinde yer almaktadır.
- 10.2. *tavışkan ödi:* tavşan safrası. İnsan safrası, domuz safrası, keçi safrası ile birlikte göz hastalıklarına karşı verilen ilaçlar arasında adı geçmektedir.
- 10.3. *tonguz ödi:* domuz safrası. Üç sabah, aç karnına domuz ödü içilirse, kelliğe iyi geleceği belirtilir.
- 10.4. *keşi ödi:* insan safrası. Beş-on yıl süren ve iyileşmeyen yaraların üzerine sürülmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca, “*kurtlu göz*e sürülürse göz açılır” denilmektedir.
- 10.5. *böri ödi:* kurt safrası. Erkeklerin cinsel gücünü arttırıcı olduğu söylenen bir reçetede kullanılmıştır.
- 10.6. *eçkü ödi:* keçi safrası. Kulak tıkanıklığına iyi geldiği belirtilir.
- 10.7. *keklik ödi:* keklik safrası. Şeker ile karıştırılıp göze sürülünce, görmeyen gözün göreceği, şaraba ve biraya ilâve edilirse sarhoşluğa engel olacağı iddia edilir.
- 10.8. *balık ödi:* balık safrası. “Gözden yaş akıp, görmesinin zayıflaması” durumunda kullanılmıştır.
- 10.9. *karagü sıçkan ödi:* kara sıçan safrası. Kulak kirlisinin yol açtığı tıkanmalarda önerilir.
11. **sağ yağ:** sade yağ.⁹
12. **sik:** idrar. Uygur metinlerinde özellikle kulakla ilgili şikâyetlerin tedavisinde kullanılmaktadır.
- 12.1. *koçunğar siki:* koç idrarı. Keçi idrarıyla birlikte kaynatılıp bazı ilaçlarla karıştırılıp kulağa damlatıldığında, kulak ağrısının geçeceği söylenmektedir.
- 12.2. *eçkü siki:* keçi idrarı. Kaya tuzu, keçi idrarı damlatılırsa iltihap temizlenir, kulak ağrısı geçer.
- 12.3. *ud siki:* sığır idrarı. Kurt dışkısı ile birlikte içirilirse değişik ateşin düzeleceği öne sürülmektedir.
- 12.4. *kenç oğlan siki:* küçük erkek çocuk idrarı. “Kara tütsü (*Commiphora mukul* Hooks ex Stocks) erkek çocuk idrarı ile kaynatılıp (kulağa) damlatılırsa ağrı geçer” denilir.
13. **süt:** süt. Tarihin en eski dönemlerinden bu yana sağlıklı yaşam için vazgeçilmez bir gıda olarak bilinen süt, geleneksel tıp uygulamalarında da şifa verici olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz metinlerde süt, “kırlangıç yuvasının toprağı” ile karıştırılıp kasık ağrısına karşı, ayrıca *yörgey* çiçeği ve tereyağı ile birlikte anne sütünü arttırmak için kullanılmıştır.

⁸ Geleneksel Hint tıbbında yaban domuzu, tavus kuşu, bir cins balık (*Cyprinus robita*), buffalo ve keçi safraları *pancha pitta* (beş safra) olarak adlandırılır ve çeşitli ilaçların terkinde yer alır (Dutt, 1989: 279).

⁹ Sadeyağı, süt, krema ve yoğurttan elde edilen tereyağın eritilmesi sonucu oluşan köpük ve suyun uzaklaştırılması ile elde edilir. Bu ürün Hindistan'da “ghee” olarak adlandırılmaktadır (Atasoy ve Türkoğlu, 2010: 9-12).

Bunun yanı sıra çeşitli hayvanların sütleri değişik özellikleri ile bazı ilaçların tariflerinde sık olarak yer almıştır.

13.1. *koim süti*: koyun sütü. Ayak hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır.

13.2. *keşi süti*: anne sütü (insan). Memedeki şişme ve ağrının tedavisinde önerilmiştir.

13.3. *eçkü süti*: keçi sütü. Yüz kırsıklığını önlemek için önerilmiş, ayrıca yaraların tedavisinde, dalak ağrılarında ve ishale iyi geldiği belirtilmiştir.

13.4. *ingek süti*: inek sütü. Mesane ağrılarında ve kan tükürmeye karşı çeşitli ilaçların hazırlanmasında kullanılmıştır.

13.5. *it süti*: köpek sütü. Uygur metinlerinde *it süti* çocuk düşürmek amaçlı olarak kullanılır.¹⁰

13.6. *eşkek süti*: eşek sütü. Eski çağlardan bu yana ilaç olarak ve kozmetik amaçlı kullanılmaya gelmiştir. ¹¹ Uygur metinlerinde *kızıl eşkek süti*'nin (kızıl eşek sütü) yaralara iyi geldiği belirtilmektedir.

14. *tağıgu yumurdkası*: tavuk yumurtası. Uygur tıp metinlerinde safra ile karıştırılıp üzerlerine sürüldüğünde vücutta çıkan küçük yaralara; kavak reçinesi ile birlikte attan veya duvardan düşme veya kamçı darbeleriyle meydana gelen yaralanmalara ve kanamalara; Balsamodendrum mukul¹² ve üstübeç ile birlikte kaynatılıp kulağa damlatılırsa kulak ağrısına karşı ilaç olarak kullanılmıştır.

¹⁰ Köpek sütü (*Lac caninum*) antik çağlarda *Dioscorides*, *Razi*, *Pliny* ve *Sextus* gibi dönemlerinin ünlü hekimleri tarafından önerilmiş, özellikle çocuk düşürme amacıyla kullanılmıştır. *Sammonica* ve *Sextus* fotofobi ve otit durumlarında köpek sütü kullanmayı önermişlerdir. *Pliny* kulak yolu ülserlerinde köpek sütü kullanmıştır. Bazı ölümcül zehirlerin antidotu olduğu söylenmiştir. Günümüzde de *Lac caninum* ekstrelerinden hazırlanmış müstahzarlarını alternatif tıpla uğraşan bazı firmaların satış listelerinde bulmak mümkündür.

¹¹ Günümüzde yapılan araştırmalar eşek sütünün anne sütüne en yakın bileşimde olduğu, β -lactoglobulin ve lizozimden zengin ve içerdiği sekiz çeşit temel aminoasit oranının kısırak ve inek sütünden daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır (Guo ve ark., 2007:1635-1643). Diğer bir araştırmada ise inek ve keçi sütüne alerjisi olan çocuklarda anne sütü yerine eşek sütü kullanılabileceği gösterilmiştir (Vita ve ark. 2007, 18:594-598).

¹² Hindistan'a özgü bir ağaç sakızı reçinesidir. Binlerce yıldır Hindistan'da ayurvedik bir bitki olarak kullanılmaktadır. Bitki sakızının reçinesi ilaç yapmak için kullanılır (Sudarshan, 2005:92).

15. *teriz*: deri.

15.1. *kirpi teriz*: Kirpi derisi. Kirpi derisi yakılır ve külü buruna konulursa, burun kanaması durur.

15.2. *yılan kasıku* (yılan terizi): Yılan derisi. Yılan derisi külünün şarap ile içildiğinde doğumu kolaylaştırdığı, dört yol ağzından alınan toprak, balı öküz ödü ve sirke ile karıştırılıp içildiğinde, ölü bile olsa düşük yaptıracağı iddia edilmektedir.

16. *yılan başı munçukı*: yılan başı boncuğu. Yaşlanan bazı kobra yılanının başında gelişen inci benzeri bir cisim. Uygur metinlerinde burun kanamasını durdurucu olarak önerilmiştir.

17. *yıpar* (*kipar*, *sipar*): misk. Yetişkin erkek misk geyiklerinin (*Moschus* L.) cinsel organları ile karınları arasında yer alan bir salgı bezinden salgılanan güzel kokulu maddedir. Yoğun ve güzel kokusu nedeniyle parfüm endüstrisinde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. İncelediğimiz eski Türkçe tıp metinlerinde misk "*kir'in yiç akması*" durumunda, "*kırdı keçirir*" tedavisinde, baş ağrısı, kulak ağrısı ve diş ağrısına karşı hazırlanan ilaçlar arasında kullanılmaktadır¹³.

18. *yinçü suvı*: inci suyu. İncilerin ezilip, toz haline getirilmesi ve çeşitli droglarla kaynatılması ile elde edilen bir ilaç. Bazı ilaçlara müşhil katıp, inci suyu ile içirilirse, yaranın hızla iyileşeceği söylenmektedir. ***kızıl yinçü***: kırmızı renkli inci¹⁴.

19. *yoğrut*: yoğurt.¹⁵ İncelediğimiz metinlerde, taze *yoldurgan*[?] çiçeği irice dövülüp, bundan bir kaşık,

¹³ Misk, geleneksel Hint ve Çin tıbbında çeşitli tentürler veya mürekkep ilaçlar içerisinde sinir sistemini uyarıcı, afrodisyak olarak düşük ateş, kronik öksürük, genel halsizlik, empotans ve ses kısıklığı gibi durumlarda kullanılmıştır. Kara misk, Hint tıbbında adı geçen üç çeşit miskten en üstün vasıflı olanı olup, Çibet veya Tibet kökenlidir. Diğerleri Nepal ve Kaşmir miskleridir (Dutt, 1989:179-180). Orhun Abideleri'nde, cenaze törenlerinde miskin tütsü olarak kullanıldığı yazılıdır (Tekin, 2008).

¹⁴ Tibet ve Hint tıbbında ilaç olarak kullanılan incilerin arasında en değerlisinin kırmızı renkte olanı (Tib. *rakta mu tiğ*) olduğu bildirilmektedir (Rinpoche, 1976:68).

¹⁵ Orta Asya kökenli bir süt ürünü olan yoğurt, süütün mayalanarak yoğunlaşması ile elde edilir. Türkçe kökenli olan bu sözcük tüm dillere aynı şekilde geçmiştir. Halk tıbbında yoğurdun geniş kullanımı vardır. İshalli hastalara yoğurt verilmesi halk arasında yaygın bir uygulamadır. Yoğurt içerdiği probiyotikler nedeni ile

büyük bir kap yoğurtla karıştırılıp aç karnına içilirse, hastalığın “iyi” olacağı söylenmektedir. Diğer bir reçetede, “Eğer biri kulunç ağrısı çekiyorsa ve iyi olmuyorsa, sarımsağın kabukları ve kökü yoğurtla karıştırılıp içirilmeli, geçer” denilmektedir.

Sonuç

Mevcut materyalin taranması sonucunda belirlenen hayvansal droglar 19 madde altında 47 terim olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular bize, eski Uygur toplumundaki tıp uygulamalarının durumu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Günümüze ulaşan bazı eski Uygur tıp metinlerinin Sanskritçe’den çevrilmiş olması, Geleneksel Hint Tıbbının İslam öncesi Uygur Tıbbı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ancak çeviri oldukları saptanamayan diğer metinlerde hayvansal drog isimlerinin daha sık kullanılmış olması dikkat çekicidir. Özellikle et suyu, kurt dili, kurt kemiği, kurt ödü gibi bazı droglara, Sanskritçe’den yapılan çevirilerde hiç rastlanılmadığı gibi, Hint tıbbi kaynaklarında da, bunların Hint tıbbında kullanıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu olguyu, hayvan besiciliğinin ağırlıkta olduğu bir geçmişten gelen kültürel gelişime bağlamak mantıklı bir çıkarım olacaktır. Hayvansal drogların metinlerdeki ağırlığı, eski Uygur hekimlerinin sadece çevirilerle yetinmeyip, kendi deneyimlerini ve yerel uygulamaları özümseyerek özgün bir tıp okulu oluşturduklarını göstermektedir.

Rusça ve Çince kaynaklara ulaşamama, bulunan metinlerin dilbilimcilerce çalışılmadan tıp tarihi açısından değerlendirilememesi, elimizdeki materyalin Almanca çevirileri yayımlanmış Uygur tıp metinleri ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Gelecekte Çin ve Rusya’daki yeni kaynakların gün ışığına çıkması ile Uygur tıp metinleri ve bunlara dair bilgilerimiz daha da zenginleşecektir.

Kaynaklar

- Adams D. Q., 1999. *A Dictionary of Tocharian B*. Rodopi B.V (Ed.), Amsterdam.
- Atasoy F., Türkoğlu H., 2010. Şanlıurfa’da üretilen ve satışa sunulan sadeyağların (Urfa yağı) serbest yağ asitleri bileşiminin belirlenmesi üzerine bir

bağırsak florasını düzenlemekte ve özellikle viral kökenli ishallerde faydalı olabilmektedir (İnanç ve ark., 2005:122-127).

araştırma. *Journal of Faculty of Agriculture Harran University* 14(2): 9-12.

Bailey H. W., 1953: 51-56. Medicinal plant names in Uigur Turkish, In: *Melanges Fuad Köprülü*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara, pp. 51-56.

Baytop T., 1999. *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi*. Nobel Tıp Kitapevi, İstanbul.

Clauson G. L. M., 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

Dutt U. C., 1989. *The Materia Medica of the Hindus*, Delhi.

Erdemir A. D., 2009. *Şifalı Bitkiler Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler*. Alfa Yayınları, İstanbul.

Gabain A. V., 1954. *Texte In Brähmischrift. In: Türkische Turfan-Texte VIII*, Berlin.

Guo H. Y., Pang K., Zhang X. Y., Zhao L., Chen S. W., Dong M. L. , Ren F. Z., 2007. Composition, Physiochemical Properties, Nitrogen Fraction Distribution, and Amino Acid Profile of Donkey Milk. *Journal of Dairy Science*90:1635-1643.

İnanç N, Şahin H, Çiçek B., 2005. Probiyotik ve prebiyotiklerin sağlık üzerine etkileri. *Erişyes Tıp Dergisi*, 3(27): 122-127.

Marchand, S. L., 2010. The Turfan Expeditions and the Intellectual Consequences of the Cental Asian Antiquities Race. In: *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race, and Scholarship*. Cambridge University Press, pp.416-426.

Rachmati G. R., 1930. Zur Heilkunde der Uiguren. In: *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, pp. 451–473.

Rachmati G. R., 1932. Zur Heilkunde der Uiguren II. In: *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, pp. 401–448.

Rachmati G. R., Eberhard W., 1936. Türkische Turfan-Texte VII, aus den APAW, Jahrgang 1936, *Phil.-Hist. Klasse, Nr. 12*. Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, pp 70-72.

Ray, J. C., 1995. Civettictis Civetta. *Mammalian Species*, 488: 1-7.

Rinpoche R., 1976. *Tibetan medicine: illustrated in original texts*. University of California Press, Berkeley.

Sudarshan S. R., 2005. *Materia Medica-Herbal Drugs. Encyclopedia of Indian Medicine, Vol.4*, India.

Tekin T., 2008. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Vita D., Passalacqua G., Di Pasquale G., Caminiti L., Crisafulli G., Rulli I., Pajno G. B., 2007. Ass's milk in children with atopic dermatitis and cow's milk allergy: Crossover comparison with goat's milk. *Pediatric Allergy and Immunology*, 18: (7): 594-598.

Wilson H. H., 2004. *Sanskrit English Dictionary (Practical Hand Book)*. Asian Educational Services, New Delhi.

Zieme P., 1999. Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren. In: Eimer Het al.(Ed.), *Studia Tibetica et Mongolica*, Swisttal-Odendorf, Indica et Tibetica Verlag, Germany, pp. 325-340.